
Konstrukcija geopolitičkog prostora geopolitike mora u kontekstu uspostave suvremenog međunarodnog pravnog okvira

ADO KULOVIĆ

Centar za međunarodnu politiku, Sarajevo

Sažetak

Temeljni je cilj rada prikazati na koji način nastaje i šta zapravo jeste “geopolitički prostor geopolitike mora”. Argumentacija nije bila jednostavna jer je geopolitički prostor kao pojam u općem smislu zanemaren u recentnoj geopolitičkoj teoriji. U diskusiji smo se bavili fizičkim prostorom Svjetskog mora te koristili teorijom suvremene humanističke geografije u kojoj je prostor proizvod društvene djelatnosti. Iznijeli smo stav da je geopolitika mora posebno disciplinarno povezana s međunarodnim pravom mora. To smo, dalje, iskoristili kao poligon za raspravu o geopolitičkom prostoru, i to s tri teleološka elementa: ispunjenje osnovnog cilja rada; argumentacija veze s pravom; te prikaz politološkog konteksta procesa kodifikacije suvremenog međunarodnog prava mora. Geopolitički prostor smo ispitali kroz postojeće ideje konstrukcije unutar dihotomije, te pri uspostavi zajednice u međunarodnom okviru. Ponudili smo i vlastitu teoriju po kojoj je geopolitički prostor prostor manifestacije geopolitičkih fenomena.

Gljučne riječi: geopolitika, geopolitika mora, geopolitički prostor, Svjetski ocean, međunarodno pravo mora

1. Uvod

Ova studija je motivirana naučnom namjerom argumentiranja disciplinarne emancipacije “geopolitike mora”. Obzirom da je geopolitika ontološki vezana za prostor, adekvatan korak u našoj nakani je promišljati prostor Svjetskog mora. Dodatnu ubjedljivost argumentaciji pruža istraživanje pojma “geopolitičkog prostora”, što je, vidjet ćemo, konkretnija, specifičnija i složenija forma prostora od one kako ju razumije opća humanistička geografija. Najosnovniji, nazovimo ga “temeljni” cilj ovog rada jeste prikazati na koji način nastaje i šta zapravo jeste “geopolitički prostor geopolitike mora” te, u konačnici, gdje se nalaze posebnosti u odnosu na pojam geopolitičkog prostora geopolitičke teorije općenito.

U disciplinarnom sustavu, međunarodno pravo mora je gradivna disciplina geopolitike mora, te s njom ima “specijalan odnos”.¹ Ovo je zaista bitno naglasiti, jer je ta veza međunarodnog prava i geopolitike daleko izraženija kod geopolitike mora nego kod geopolitike općenito. Dodds, primjerice – diskutirajući o ruskom zahtjevu UN-ovoj Komisiji za granice epikontinentalnog pojasa u kojem ova država polaže pravo na veći dio morskog dna Arktika – primjećuje da je “razlikovanje geopolitike, prava i nauke daleko od neproblematičnog” (2010: 69).² “Specijalni odnos”, dakle, ne postoji samo u akademskoj diskusiji, već i u vrlo materijalnoj formi. Promišljanje geopolitičkog prostora smo time odlučili staviti u kontekst međunarodnog prava mora – tačnije, njegove uspostave. Iz takvog metodološkog odabira proizilaze tri argumentacijska doprinosa za rad: najprije, pomoći će pri ispunjenju temeljnog cilja rada; zatim, poslužiti će općoj argumentaciji specijalnog odnosa geopolitike mora i međunarodnog prava mora, pri čemu rad poprima ulogu agenta spomenutog subdisciplinarnog osamostaljenja; te, u konačnici, prirediti će faktografski prikaz procesa kodifikacije suvremenog međunarodnog prava mora u politološkom kontekstu, obzirom da su se tom temom – regionalno promatrano – bavili mahom pravnici.

Rad je podijeljen na dvije cjeline. Prvi dio se bavi pojmom prostora, od fizičkog ka humanističkom shvaćanju, prostorom Svjetskog mora; te ranijom teorijom geopolitičkog prostora. Na taj način se čitalac uvodi u raspravu o geopolitičkom prostoru geopolitike mora. Kroz tri ideje geopolitičkog prostora priređujemo drugi dio rada, gdje se, koristeći se okolnostima uspostave suvremenog međunarodnog pravnog okvira, diskusija vodi ka konstrukciji geopolitičkog prostora geopolitike mora.

2. Prostor

Geopolitika mora gradi vlastiti metodološko-teorijski entitet unutar opće geopolitičke teorije najprije putem njezinog prostornog određenja. U tom smislu, pri pojmovnom određenju geopolitičkog prostora geopolitike mora bitno je najprije promisliti prostor općenito.

2.1. Prostor Svjetskog mora

“Svjetsko more” ili “Svjetski ocean” je pojmovni proizvod fizičke geografije – preciznije oceanografije. Definira se kao jedinstvena cjelina koju čini zbir svih oceana, odnosno mora. Takvo objašnjenje ovdje nazivamo “horizontalni vid” fizičko-geo-

¹ “Specijalnom vezom” međunarodnog prava mora i geopolitike mora bavili smo se u našem radu u *Političkoj misli* (Kulović, 2016: 13 i 14).

² Pod pojmom “nauka” Dodds ovdje smatra sumu svih fizičkih disciplina čiji je problem istraživanja povezan s fizičkim karakteristikama morskog dna.

grafskog određenja prostora geopolitike mora. Osnova “vertikalnog vida”, odnosno “vertikalne zonacije mora” kako to naziva Alexander, jeste površina mora, a dalje je sačinjen od zračnog prostora iznad površine te podmorja, morskog dna i morskog podzemlja ispod površine (1968: 179).

Polazište za humanističke geografe u ranijem razumijevanju pojma prostora je bilo njegovo fizičko određenje. O prelasku na suvremenije razumijevanje pišu Hubbard i Kitchin. Prvobitno je, dakle, prostor razmatran “kao neutralna posuda, prazno platno ispunjeno ljudskom aktivnošću” (2011: 27-28). Odnosno, u analitičke svrhe shvaćen je “kao apsolutna posuda statičnosti kroz pokretne objekte i dinamičke tokove ponašanja” (Gleeson, 1997, prema *ibidem*: 28). No, 1970-ih se pojavljuje historijski i geografski materijalizam koji “uvodi drukčije tumačenje prostora, gdje se prostor smatra uhvaćenim u društvene odnose, ujedno proizveden i konzumiran” (*ibidem*: 29). Jednostavnije rečeno: prostor više nije samo prosta “posuda” u kojoj se samo odigrava ljudska, tj. društvena aktivnost; humanistička geografija ga sada smatra proizvodom te aktivnosti. Dobra argumentacija društvene produkcije prostora je ona kritičkog teoretičara Henrija Lefebvrea. “Lefebvre je implicirao da apsolutni prostor ne može postojati zato što je koloniziran kroz društvenu aktivnost; on postaje relativiziran i historiciziran prostor” (*ibidem*). Odnosno, “prostor se oblikuje i formira od istorijskih i prirodnih elemenata, ali je to politički proces” (Lefebvre, prema Ćurak, 2016: 57).

Prostor Svjetskog mora ne samo da nije izuzet od suvremenog poimanja prostora u humanističkoj geografiji već je i imao ključnu ulogu pri njegovom formiranju. Ta je tvrdnja zasnovana na obimu i značaju ljudskih aktivnosti na moru po suvremeni način života, tj. po populaciju općenito. Gotovo da je suvišno dodatno objašnjavati tu bitnost. Ipak, u svrhu preciznije argumentacije, izlažemo četiri najosnovnije grupe aktivnosti: suvremeni ekonomski odnosi i globalni ekonomski sustav, zasnovani na općoj međuovisnosti, bili bi nezamislivi bez broskog transporta u načinu i obimu kakav poznajemo danas;³ energetska ovisnost se u značajnoj mjeri servisira iz ekstrakcije energenata iz morskog podzemlja, ali i iz energije koja se proizvede na moru; pored navedenog, more ima i drugih ekonomskih značaja (ribolov, komunikacijski kablovi, turizam i sl.); Svjetsko more služi konstrukciji sigurnosti i odbrane obalnih društava i globalno, ali je ujedno i poligon za projekciju vojne moći. Na temelju navedenog, prostor Svjetskog mora u humanističkoj geografiji je odlična paradigma logike definiranja općeg prostora.

³ Konferencija Ujedinjenih naroda o trgovini i razvoju (UNCTAD) od 1968., jednom godišnje, objavljuje izvještaj o obimu globalnog broskog transporta: “Review of maritime transport”. Na osnovu podataka koji se mogu naći u tim publikacijama, gledano u milionima tona, globalni broski transport se u svim kategorijama, ukupno u šezdesetogodišnjem periodu od 1954. (708) do 2014. (9.842), povećao blizu 14 puta (1.390%).

2.2. Vizualizacija globalnog prostora: između geografskog i geopolitičkog pojma prostora

Prikladna platforma za prikaz globalnog prostora u smislu proizvoda ljudskih aktivnosti globalne razine, te ujedno i prilika za uvođenje geopolitičke perspektive u diskurs o prostoru, jeste ono što John Agnew (2003) naziva “vizualizacija globalnog prostora”. “Dvije karakteristike vizualizacije globalnog prostora”, navodi on, “pojave su se početkom evropskog Doba otkrića”. Prva karakteristika jeste promatranje svijeta kao cjeline, odnosno “promatrač stoji izvan, takoreći, zemaljskog prostora, te oblikuje svijet kao da je odvojen i stariji od mjesta i ljudi koje sadrži”. Povod za razumijevanje globalnog prostora u kojem Evropa prestaje biti čitav svijet je bio povratak Magellanove posade s prvog poznatog oplovljavanja svijeta 1522. (*ibidem*: 15-17). “No paradoksalno, iako se njihov [Evropljana, istakao A. K.] svijet proširio, također se počeo smanjivati. Obuhvaćen svijet je postao reduciran svijet” (Elliot, 1991, prema *ibidem*: 17). Utjecaj tog bitnog nautičkog podviga Agnew objašnjava tvrdnjom kako “događaji prije ideja privlače neposrednu pažnju javnosti” (*ibidem*: 16). Međutim, riječ je, zapravo, o pojavi kognitivne prirode: čovječanstvo je spoznalo da je zagospodarilo Svjetskim morem. Kognitivni razvoj evropske civilizacije u promjeni paradigme prostora mora doveo je do promjene razumijevanja globalnog prostora u cjelini. S tim u vezi, novi način razumijevanja svijeta stvorio je potrebu za novim načinom njegove predstave. Karte svijeta nastale između 16. i 19. stoljeća, objašnjava Agnew, imaju dvije odlike: “prožimajući etnocentrizam”, primjerice karte centrirane u Evropi nose jasnu poruku evropskog geopolitičkog centraliteta; te “hijerarhijska reprezentacija prostora, identificiranje i imenovanje mjesta u vezi s njihovom društvenom i geopolitičkom važnošću” (*ibidem*: 19). Danas su karte, u klasičnom i elektronskom obliku, osnovni način predstave globalnog prostora. Međutim, “uprkos povremenim suprotnim tvrdnjama, karte, kao prikazi političkog prostora, nikada ne prikazuju stvarnost na neutralan ili transparentan način” (Dodds, 2009: 118). Prva karakteristika Agnewove vizualizacije globalnog prostora u suvremenom smislu, nameće se zaključak, nije objektivna – lišena geopolitičkih “kontaminanata”.

“Druga karakteristika globalne vizualizacije”, smatra Agnew, “jeste da je svijet iza horizonta zamišljen kao izvor haosa i opasnosti.” Time je slika svijeta “hijerarhija mjesta, od poznatog do nepoznatog, od najprijateljskijeg do najopasnijeg”; a najbolji primjer je onaj “dihotomnog globalnog zapada i istoka” (Agnew, 2003: 15 i 16). Svako društvo definira granice između sebe i ostalih, “a istovremeno društva mogu postojati samo ako sebe definiraju u poređenju s eksternim standardom” (*ibidem*: 23). “Binarne geografije”, kako autor naziva takvu predstavu globalnog prostora, javljaju se u više različitih oblika koji postaju dijelom geopolitičkih shema i modela. Jedan od takvih je i onaj između moći mora i moći kopna (*ibidem*: 28).

Primjetna je sličnost s Dalbyevom teorijom koju Ó Tuathail naziva “geopolitika kao prostorna ekskluzija” (1996: 141). “Drugost”, tvrdi Dalby, “uključuje društvenu konstrukciju neke druge osobe, grupe, kulture, rase, nacionalnosti ili političkog sustava kao drukčije od ‘naše’ osobe, grupe itd. Specificiranje razlike je lingvistički, epistemološki i najprije politički čin; konstruira prostor za druge, udaljene i inferiorne, iz ugla povoljne prilike osobe koja specificira razliku” (Dalby, prema *ibidem*: 141). “Drugost obuhvata ekskluziju, a kod Dalbya, ekskluzija je inherentno prostorna” (*ibidem*: 142).

Kada se sagledaju obje karakteristike globalne vizualizacije prostora, nameću se tri za ovaj tekst bitna zaključka: 1. način predstave i vizualizacije globalnog prostora utječe na njega samog i mijenja ga – riječ je o ljudskoj aktivnosti čiji je proizvod prostor; 2. obje karakteristike su prožete geopolitičkim elementima; 3. u prvoj karakteristici more je u argumentaciji upotrebljeno kroz tvrdnju da je “okidač” za promjenu paradigme globalnog prostora prvo oplovljavanje svijeta ikad, druga karakteristika se pak u argumentaciji koristi sintagmom “svijet iza horizonta” koja je (uglavnom) karakteristična za more i to u smislu nekog drugog kopna.⁴ Sasvim je, dakle, očito da je more bitna prostorna i metaforička odrednica u argumentaciji ideje globalne vizualizacije prostora.

2.3. Geopolitički prostor u geopolitičkoj teoriji

Barem koliko je nama poznato, pojam “geopolitički prostor” do sada nije obrađivan u kontekstu mora. Pojam općenito se u relevantnoj literaturi, istina, pojavljuje zadnjih tridesetak godina, međutim, vrlo rijetko. Zapravo, teoretičari se njime nisu bavili hotimice. Pominjan je usput, prije kao dodatak – jezička figura – nego kao problem istraživanja za sebe.

Sredinom 1980-ih Richard Ashley je ponudio postmodernističko razumijevanje. Taj teoretičar je, navodi Ó Tuathail, ponudio kritiku modernističke – neoklasične teorije međunarodnih odnosa te pokušao “stvoriti prostor za nove disidentske teorije i prakse međunarodnih odnosa” (1996: 134). Njegova definicija proizilazi iz odgovora realističkom prigovoru na genealoški pristup analize međunarodnih odnosa.⁵ Ashley taj prigovor predstavlja kroz neoklasičnu tvrdnju da u međunarodnoj politici ne postoji zajednica, te da se u “abisu međunarodne politike nalazi geopo-

⁴ Za Agnewa je ta sintagma samo simbolička, a ne zbiljska fizička odrednica. No baš je ta utilizacija pomorskog rječnika kojom se opisuje “drugost” interesantna jer se more razumije kao metaforička barijera koja razdvaja “nas” i “njih”.

⁵ Ashley smatra da kritička analiza međunarodne politike zahtijeva Foucaultov metod: “oblik historije koji se koristi za uspostavljanje znanja, diskursa, područja objekta itd., a da se ne mora referirati na subjekt, bilo da je transcendentalan u odnosu na polje događaja, bilo da goni svoj prazni identitet kroz historiju” (Foucault, 1979: 35, prema Ashley, 1987: 408).

litička borba u svojem najelementarnijem obliku". Međunarodna zajednica nije postavila ključne igrače ovog prostora, već su to "mudri i racionalni državnici" (Ashley, 1987: 420). "Dominantan oblik međunarodne političke zajednice", odgovara Ashley na prigovor, nalazi se "na površini transnacionalnog diskursa moći." On jeste "u dispozicijama, tehnikama, vještinama i ritualima politike moći" (*ibidem*: 421). Drugim riječima: realistička politička praksa i diskurs moći čine transnacionalnu političku zajednicu. "Prigovor, kao i sam realizam, zaboravlja politiku politike moći, geopolitiku geopolitičkog prostora" (*ibidem*).⁶ "Usljed očiglednih sličnosti između genealoškog i geopolitičkog stajališta", tumači Ó Tuathail Ashleyeva promišljanja, "aplikacija kritičke genealogije na međunarodnu politiku se može opisati kao vježba mapiranja 'geopolitike geopolitičkog prostora'" (1996: 139).

Pojam "treći svijet" je, tvrdi Agnew, proizvod Hladnog rata, te je u tom periodu "geopolitički prostor bio koncipiran u smislu trostrane podjele svijeta koja se oslanjala na staru podjelu na tradicionalno i moderno, te skorije razlikovanje ideološkog i slobodnog" (2003: 108). Autor, dakle, geopolitički prostor gradi oko globalne podjele na prvi, drugi i treći svijet. No on ne nudi odgovor na pitanje šta zapravo jeste taj pojam, već samo daje mišljenje o tome kako je on bio uspostavljen u jednom periodu međunarodnih odnosa. Obzirom o kojem je konkretno periodu riječ, pojam geopolitičkog prostora je impliciran u neorealističkom duhu.

U relevantnoj literaturi ne postoji konkretno pojmovno određenje geopolitičkog prostora. Obzirom na (naslovom nagoviještenu) opću hipotezu rada, dalje u tekstu ćemo u obzir uzeti i utjecaj prava mora na konstrukciju geopolitičkog prostora Svjetskog mora.

3. Tri ideje konstrukcije geopolitičkog prostora geopolitike mora

Nema zajedničkog stava u znanosti⁷ pri definiranju geopolitičkog prostora. To je i za očekivati jer su opći konsenzusi u geopolitičkoj teoriji iznimno rijetki. Zapravo je i kontemporarno pojmovno određenje samog pojma "geopolitika" jednako ne-

⁶ U Ashleyevom promišljanju Ó Tuathail uočava dva problema: za Ashleya je geopolitika "slobodno plutajući označivač" veoma malo povezan s realističkim razumijevanjem međunarodne politike, "iako je veza nespecificirana i nedokumentirana"; te Ashleyeva "posvećenost razumijevanju genealogije-ka-geopolitike navodi ga da usvoji veoma diskursivan pozicionitet kojeg teži problematizirati i potkopati" (1996: 139).

⁷ Obzirom da geopolitička teorija nosi biljeg ancilističke trećerajhovske pseudonauke, namjerno biramo termin "znanost" prije nego "nauka" kada govorimo o njoj kao suvremenoj i ozbiljnoj disciplini. Kako objašnjava Boris Kalin, ta dva pojma nisu sinonimi. Nauka je "doktrina, ono što tko naučava" (1996: 427), a znanost je "skup svih metodički stečenih i sustavno sređenih znanja uopće (ili znanja o kakvu području) i djelatnost (proces) kojom takva znanja stječemo" (*ibidem*: 435).

uhvatljivo. U tom smislu, a na temeljima teorija prostora koje smo obradili u prethodnom dijelu rada te na vlastitim promišljanjima, predstaviti ćemo tri ideje o geopolitičkom prostoru geopolitike mora. Hotimice se koristimo terminom “ideja” jer je on općenitiji i manje determiniran u odnosu na pojam “teorija”.

3.1. Ideja prva: “prostorni kondenzator” – geopolitički prostor kao proizvod dihotomija

Dihotomija sile kopna i sile mora je ključni element u diskursu o moru u klasičnoj geopolitičkoj teoriji. Iako ta diskusija nije ključna za temu ovog dijela rada, mi ćemo je ipak kratko prirediti kako bi se stekla potpunija percepcija geopolitike mora i geopolitičkog prostora.

Centralna figura tog diskursa, ali i klasične geopolitike općenito jest Halford Mackinder (1861-1947). “Poput Hegelovog ‘principa kopna’ i ‘principa mora’”, taj britanski geograf je, tumači Grčić, “razmišljao u kategorijama ‘sila mora’ i ‘sila kopna’ odnosno pomorskih ‘talasokratskih sila’ i kopnenih ‘telurokratskih sila’” (2000: 50 i 51). Mackinder “ingeniozno primjećuje smjer putanje svjetske historije koja više ne ide na ruku Velikoj Britaniji i njenoj pretežitoj maritimnoj (pomorskoj) moći” (Ćurak, 2002: 103). Takav novi poredak postaje plodno tlo nastanka “evroazijske kopnene sile koja će ugroziti pomorsku moć” (Earle i Whittelsey, 1952, prema Ćurak, 2016: 23). “Temeljna teza koja je ostala ključnom podlogom Mackinderove konstrukcije Svjetske Mape tokom višedecenijskog istraživanja, često i uprkos činjenicama, upravo je ta ‘dihotomija između kopnene i pomorske moći’” (Parker, 1997: 82, prema *ibidem*: 23). Američki geostrateg i mornarički admiral Alfred Thayer Mahan je u svojem *magnum opusu* “Utjecaj morske sile na historiju” (1890) “vjerovao kako bi država s predominantnom moći mora, u smislu adekvatne mornarice, pomorstvu sklone populacije podržane velikom trgovačkom mornaricom, dobro raspoređenih baza i kontrole uskih morskih prolaza, mogla dominirati svjetskom politikom kroz upotrebu ove moći da blokira i uguši svoje rivale” (Russell, 2006: 126). Suština Mahanove teorije je teza da “kontrola mora pomorskom trgovinom i mornaričkom supremacijom znači dominantan utjecaj u svijetu” (Mahan, 1890, prema Iliopoulos, 2009: 5). Sredinom prošlog stoljeća suprotstavljene stavove Mackindera i Mahana pokušao je pomiriti Nicholas Spykman. Kako tumači Simón, Spykman je “ekstenzivno pisao o različitim konceptima koje pomorske sile i sile tla imaju za prostor i osvajanja prostora” (2016: 6). Radovi tog teoretičara su, tvrdi Chapman, “ažurirane verzije Mahanove potrage za realističkom spoljnom politikom baziranom na moći mora” (2011: 23). Tri navedena teoretičara čine okosnicu diskursa klasične geopolitike o sili mora i kopna, tj. dihotomije nastale na tom principu. “Klasična geopolitika je stavila naglasak na geografsku poziciju i iz toga deriviranu moć – Mackinder na euroazijski Heartland i moć tla, Spykman na

azijski Rimland, te Mahan na Pacifički ocean i na povezanu moć mora” (Scott, 2012: 608).⁸

Sasvim uobičajenu definiciju dihotomije nudi rječnik Merriam-Webster: “podjela u dvije naročito uzajamno isključive ili kontradiktorne grupe ili entitete” (Merriam-Webster Dictionary: Dichotomy). U suštini riječ je o dva sasvim nespojiva postojanja koja, paradoksalno, čine cjelinu. U tako koncipiranom sustavu pojava svojevrsnog “naboja” je neminovna. Time eufemizam “kondenzator” iz podnaslova služi kao analogija na onaj u fizici u kojem između dva električna provodnika nastaje elektromagnetno polje – naboj. Uglavnom zasnovan na Agnewovim teorijskim postavkama (dihotomnim aspektima “vizualizacije globalnog prostora” i hladnoratovskog koncepta geopolitičkog prostora u smislu “trostrane podjele svijeta”) i na Dalbyjevoj ideji “binarnih geografija”, o kojima smo govorili u prethodnoj cjelini rada, ovdje zagovarano tezu da je manifestacija “naboja” nastalog unutar bilo kakve dihotomije u vezi s prostorom Svjetskog mora (prostorna dihotomija) zapravo manifestacija geopolitičkog prostora geopolitike mora. Nadalje ćemo se baviti dihotomijama čija je manifestacija povezana istovremeno s prostorom i s međunarodnim pravom mora.

U smislu konstrukcije geopolitičkog prostora mora, “temeljna dihotomija” počeće još iz 17. st., a poslužit će, vidjet ćemo kasnije, kao podloga za kodifikaciju suvremenog međunarodnog prava mora. U svojem (veoma poznatom) djelu “Mare Liberum” (1609) holandski pravnik Hugo Grotius zagovara da brodovi svih zastava, radi prijevoza i trgovine, moraju imati pravo pristupa teritorijalnim vodama bilo koje države (Sanguin, 1997: 57). Grotius tvrdi da države imaju pravo samo na djeliće mora (*diverticula maris*) “okružene sa svih strana kopnom, ne šire od rijeke” (Degan, 2011: 610). “Budući da je more, kao i zrak, neprikladno za fizičko prisvajanje”, tvrdi Grotius, “ni jedan narod ne može nad njime steći posjed” (Grotius, prema *ibidem*: 610). Takva teorija je, međutim, naišla na otpor. Najglasniji prigovor Grotiusu je bilo djelo “Mare Clausum” (1635) još jednog, ovog puta britanskog pravnika Johna Seldena. “Tamo gdje je Grotius postulirao teoriju otvorenih, Selden je zagovarao teoriju zatvorenih voda: dvije škole misli su bile u sukobu” (Sanguin, 1997: 53). Grotiusova teorija, navodi Degan, postaje prihvaćenija nakon 18. st., tj.

⁸ Ta tri teoretičara su prominentne figure klasične geopolitike. Naročito je to Mackinder čija je studija “Geografski stožer historije” (1904), u kojoj je uveo teoriju “heartlanda” – jedno od najutjecajnijih naslijeđa u historiji geopolitičke teorije. Ovdje dajemo i primjer kako teoretičari kritičke geopolitike shvataju geopolitičke klasičare: “Velika ironija geopolitičkog teksta, međutim, jeste da je uvijek bio visoko ideologiziran i duboko politiziran oblik analize. Geopolitička teorija od Ratzela do Mackindera, od Haushofera do Bowmana, od Spykmana do Kissingera, nikada nije bila objektivna i interesa lišena aktivnost, već organski dio političke filozofije i ambicija ovih veoma javnih intelektualaca” (Ó Tuathail i Agnew, 1998: 79).

onda kada je Britanija postala najveća pomorska sila. Tek u drugoj polovici 18. st. ugovorima dolazi do uzajamnog priznanja vlasti država nad morima (2011: 610).

Suverenitet na moru i suverenitet na kopnu, u praksi i duhu, ne nose isto značenje. Time kategorije *mare liberum* i *mare clausum* jesu složene. Suštinski diskurs se vodi oko količine Svjetskog mora (površine, podmorja, morskog dna i podzemlja) koja je podvrgnuta nekoj vrsti državne jurisdikcije te oko prava država na dijelu mora koje nije pod bilo kojom vrstom suvereniteta bilo koje države. Kako navodi Young, “dvije najkardinalnije slobode” mora su pomorska navigacija i ribarstvo (2016: 166). Ipak, barem u suvremenom smislu bitno je istaknuti još i ekstrakciju energenata i proizvodnju energije, istraživačku i naučnu djelatnost te podmorske komunikacione i energetske kablove. U konačnici, rasprava se svodi na pitanje gdje i kojim aktivnostima se ko može baviti.

Iako su nastali unutar pravnog leksikona, Theutenberg smatra da su pojmovi kao što je *mare clausum* ujedno i “veoma geografski” koncepti (1984: 482). Slažemo se s takvom tvrdnjom te dodajemo i mišljenje da su ti pojmovi ujedno i geopolitičke kategorije, pa ćemo kratko elaborirati tu tezu. Ideja slobodnog mora naprosto ni u kom slučaju nije ideal slobode – niti je to ikada bila. “Engleska kraljica Elizabeta je bila prvakinja principa ‘mare liberum’ nekoliko godina prije nego je pojam, kroz rad Grotiusa, obučen u pravnu odjeću” (*ibidem*: 490). Historijski gledano, kraljica Elizabeta *mare liberum* zagovara u Doku otkrića, i to s ciljem ograničavanja dominacije Portugala i Španije nakon bule pape Aleksandra VI (1494.) kojom je on podijelio novootkriveno kopno i mora na posjede tih dviju država. Grotiusov motiv je identičan, a kako piše Brito Vieira, on je bio “entuzijastičan pobornik ideje aristokratske i imperijalističke holandske republike” (2003: 361). Njihova zalaganja su time plod geopolitičkih ciljeva njihovih država. To je naročito očito kada govorimo o Seldenu. U momentu kada je taj pravni teoretičar pripremao djelo za objavu Britanija je već bila snažna pomorska sila, pa joj je “zatvaranje mora” bilo u interesu. Djelo “Mare Clausum” – iako Selden tvrdi da ga je počeo pisati šesnaest godina ranije – objavljeno je po narudžbi kralja Jamesa. Knjiga je kralju i posvećena, a štampana je po njegovoj “izričitoj naredbi” (Theutenberg, 1984: 490). Nameće se zaključak da su oba, kako smo već spomenuli, izvorno pravna termina zagovarana kako je to u momentu odgovaralo geopolitičkim interesima. I Grotius i Selden – sintagmični praoci tih principa – time zaslužuju svrstavanje u geopolitičare, konkretnije u tip “formalne geopolitike”⁹ iz suvremene teorije kritičke geopolitike.¹⁰

⁹ “Trostruka tipologija geopolitičkog promišljanja korisna je u labavoj distinkciji ‘praktične geopolitike’ državnih lidera i spoljnopolitičke birokracije, zatim ‘formalne geopolitike’ strategijske zajednice jedne ili grupe država te ‘popularne geopolitike’ koja se nalazi unutar artefakta transnacionalne popularne kulture” (Ó Tuathail i Dalby, 1998: 4).

¹⁰ Valja napomenuti da pojmovi *mare liberum* i *mare clausum* izvorno potječu još iz rimskog prava.

Degan navodi kako su mnoge obalne države u 19. st. vlastitim zakonima određivale različite vrste svojih granica, tj. obim prostora i vrste jurisdikcije na moru. Već na prijelazu u 20. st. postojala su tri općenito priznata režima: unutarnje vode, teritorijalno i otvoreno more (2011: 611-613). Neuspjela konferencija Lige naroda iz 1930. bila je prvi pokušaj sveopće kodifikacije pravnih, a time i prostornih oblika državnog suvereniteta na moru. Prijelomni momenat, objašnjava Sanguin, bila je “Trumanova deklaracija” iz septembra 1945., kojom se na znanje stavlja pravo Sjedinjenih Država na “punu jurisdikciju nad resursima epikontinentalnog pojasa i njegova podzemlja do izobate 200 m”. Tim potezom SAD su najednom došle u posjed nedjeljiva prava nad 2,4 miliona km² mora. Odgovor je bila “Deklaracija iz Santijaga” kojom su južnoameričke države proglasile teritorijalno more širine 200 milja. U narednih nekoliko godina pojedine afričke i azijske zemlje su napravile isti potez (Sanguin, 1997: 53). Države unilateralno prisvajaju otvoreno more: Svjetsko more se zatvara, a geopolitički prostor postaje više manifestiran. Bilo je vrijeme da se pod okriljem međunarodnog prava jasno odrede prava i obaveze država. “Posljedično, UN je inicirao velike konferencije s ciljem redefiniranja prava mora i prilagodbe novoj geopolitičkoj situaciji” (*ibidem*: 54). Na Prvoj konferenciji Ujedinjenih naroda o pravu mora (UNCLOS I), održanoj u Ženevi 1958., usvojena materija je podijeljena u četiri konvencije, pa su stranke pristupale svakoj posebno.¹¹ “Temeljna dihotomija” je bila, zapravo, osnovna ideološka i politička podloga konferencije. UNCLOS I, iako deklariran i proklamiran kao konferencija uspostave međunarodnog pravnog okvira, u suštini je geopolitička manifestacija. “Ženevska konferencija iz 1958. se događa pri kraju jasne dominacije razvijenih nacija u procesima međunarodnih politika. Predvidljivo, UNCLOS I je u velikoj mjeri ratificirao sustav zakona/politika oceana koji su oblikovale te nacije” (Manley, 1979: 10). S ciljem redefiniranja širine teritorijalnog mora i granica isključivog ribolova, 1960. je sazvana “Druga konferencija Ujedinjenih naroda o pravu mora”, također u Ženevi. No dogovora nije bilo. Istinsko zrcalo dihotomije *mare liberum/clusum*, kao i geopolitike mora općenito, bio je UNCLOS III – konferencija koja je iznjedrila kodifikaciju suvremenog međunarodnog prava mora.

“Treća konferencija Ujedinjenih Nacija o pravu mora (New York, decembra 1977. – Montego Bay, decembra 1982.) bila je najduža, najveća, najkompleksnija i nedvojbeno najznačajnija diplomatska konferencija u historiji” (Sanguin, 1997: 54). Proizvod konferencije jeste jedinstvena “Konvencija Ujedinjenih naroda o pravu mora”. Taj “specijalni ustav” za “šesti kontinent”, kako to naziva Sanguin, na

¹¹ Četiri usvojene konvencije su: Konvencija o teritorijalnom moru i vanjskom pojasu, Konvencija o epikontinentalnom pojasu, Konvencija o otvorenom moru te Konvencija o ribolovu i očuvanju bioloških bogatstava otvorenog mora. Za više detalja o ženevskim konvencijama iz 1958. vidjeti: Degan, 2011: 615-618.

snagu je stupio pristupom 155 država 1994. godine (*ibidem*). “Ponekad se priznanje strane države označava kao politički cilj s pravnim posljedicama”, tvrdi Brown, “na sličan način se može reći da je UNCLOS III politička konferencija koja nosi pravne posljedice” (1977: 379). Na tom fonu konferencija se s pravom može proglasiti geopolitičkom pojavom.

UNCLOS III “vodi porijeklo u nastojanjima Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza iz ranih 1960-ih da zaštite njihove strateške interese prolaska oceanima, naročito međunarodnim moreuzima” (Charney, 1977: 598). Duh dihotomne polarizacije odnosa se poklapa sa zaključkom Sanguina da se industrijske države okupljaju oko ideje *mare liberum* (jer se “one bogate putem međunarodne trgovine, projekcije svoje strategije, pristupa resursima te očuvanja njihove zone utjecaja”), dok je *mare clausum* ideja bliska državama trećeg svijeta (“čija ekonomija ovisi o ‘moru koje hrani’”) (1997: 58). Ta konferencija je bila “revolucija, ne samo u međunarodnom pravu i pravu mora već i u odnosu između sjevera (razvijene zemlje) i juga (zemlje u razvoju)” (Evriviades, 1982: 201).¹² Države u razvoju su nastupile kroz međudržavnu organizaciju “Skupina od 77”.¹³ Cilj je te organizacije, osnovane na prvoj sjednici Konferencije Ujedinjenih naroda o trgovini i razvoju (1964), da pomogne “zemljama juga da artikuliraju i promoviraju svoje kolektivne ekonomske interese te osnaži njihov zajednički pregovarački kapacitet u svim značajnim međunarodnim ekonomskim pitanjima unutar sustava Ujedinjenih nacija”.¹⁴

Već u drugoj polovici 1970-ih nastale su tri sporne tačke u pregovorima: pravni status isključive ekonomske zone, način eksploatacije morskog dna te prava neobalnih država i država u nepovoljnom geografskom položaju. Za našu diskusiju su bitna prva dva problema. Elizabeth Mann Borgese, vrlo cijenjen autoritet u ekološkim i socijalnim (iz ugla trećeg svijeta) aspektima prava mora, nekoliko mjeseci prije zaključenja Treće konferencije, raspravljajući o “isključivoj ekonomskoj zoni”, primijetila je kako su “države u razvoju morale zaštititi vlastite obalne vode od pljačke suvremenih dalekovodnih ribarskih brodova i brodova-fabrika”, pa je u tom smislu “ekstenzija nacionalne jurisdikcije u ocean bila neizbježna”.¹⁵ Kako tvrdi autorica, “vrijeme *laissez-fairea* u oceanima je bilo završeno” (1982: 712). O eksploataciji

¹² Euripides L. Evriviades je bio član kiparske delegacije na Trećoj konferenciji UN-a o pravu mora.

¹³ Skupina od 77 danas, zapravo, ima 134 članice. Iako je Jugoslavija bila članica organizacije, od država nastalih njezinim raspadom to je još samo BiH.

¹⁴ About the Group of 77. *The Group of 77 at the United Nations*: <http://www.g77.org/doc/>, 1. oktobra 2016.

¹⁵ Isključiva ekonomska zona spada u kategoriju morskih prostora u kojima obalna država uživa “suverena” ili neka druga prava. Za više o tome vidjeti: Degan, 2011: 651-659, te Konvenciju Ujedinjenih naroda o pravu mora, članci 55-60.

morskog dna raspravljalo se u okviru Zone, tj. o morskom dnu i podzemlju izvan nacionalne jurisdikcije država (Degan, 2011: 667-689). S jedne strane, Skupina od 77 je zastupala stav zajedničke eksploatacije putem instrumentarija UN-a.¹⁶ S druge strane, navodi Charney, “uz primjetan izostanak Norveške, te možda Švedske, gotovo sve visoko industrijalizirane zemlje su općenito podržavale američku poziciju da pristup ne bi trebao biti predmetom političke kontrole” te da je pitanjeorskog dna naročito obilježeno oprečnim stavovima na relaciji sjever-jug (1977: 605 i 606). Evriviades, međutim, tu raspravu sagledava kroz stavove prvog, drugog i trećeg svijeta što je, dakle, u ravni s konceptom geopolitičkog prostora koji smo vidjeli kod Agnewa. Iako je princip isključive ekonomske zone bio veoma neškodljivo i inovativno rješenje u vezi s “neizbježnim trendom ekstenzije nacionalne jurisdikcije”, Mann Borgese navodi da je u konvenciji kodificiran manjkavo “uslijed dvosmislenosti koje, kao i u slučaju rudarenjaorskog dna, otvaraju mogućnosti uvećane nejednakosti, konflikta i haosa, kao i racionalnog menadžmenta i međunarodne suradnje” (1982: 712 i 713).

Promjena pozicije unutar dihotomije evidentna je i recentnije. Naime, da bi obalna država uživala prava koja proizilaze iz isključive ekonomske zone, potrebno je da se ta zona proglasi, najčešće, nacionalnim zakonom. Dok su države sjeverne Afrike zatvarale more, općenit stav EU-a o proglašenju takvih zona u Sredozemlju je bio negativan do 2013. kada je Evropska komisija prezentirala studiju “Troškovi i koristi koji proizilaze iz uspostavljanja morskih zona u Sredozemlju”, kojom se zauzima sasvim suprotno stajalište – isključive ekonomske zone se u Sredozemlju predlažu.

Jasno je, dakle, da je geopolitički prostor formiran unutar prostornog kondenzatora “temeljne dihotomije” ugrađen u temelje suvremenog međunarodnog prava mora. Kako smo već konstatirali ranije, a da se zaključiti iz prethodnog izlaganja, iako je dihotomija trajna, pozicije subjekata unutar nje to nisu.

3.2. Ideja druga: zajednica u međunarodnom kontekstu i konstrukcija geopolitičkog prostora

“Dno mora i oceana je zajednička baština čovječanstva”, poentirao je Arvid Pardo svoje obraćanje pred Prvim povjereništvom Opće skupštine UN-a, “te bi trebalo biti korišteno i eksploatirano u miroljubive svrhe i za isključivu korist čovječanstva u cjelini” (Službeni transkript, 1967). Kako navodi Evriviades, jezik tog historijskog izlaganja malteškog predstavnika je kasnije inkorporiran u više rezolucija Opće skupštine (1982: 209). Rezolucija 2749 (XXV) od 17. decembra 1970. je “daleko

¹⁶ O mehanizmu instrumentarija UN-a za eksploatacijuorskog dna bit će više riječi u narednom potpoglavlju rada.

najznačajnija usvojena rezolucija na tu temu, te je stekla istaknuto mjesto u historiji prava mora” (*ibidem*: 211). Ona prepoznaje da postoji prostor morskog dna i pripadajućeg podzemlja “van granica nacionalne jurisdikcije (Zona), te da postojeći pravni režim otvorenog mora ne pruža čvrsta pravila” za regulaciju istraživanja i eksploataciju. Ozvaničena je teza zajedničke baštine čovječanstva i zabranjuje se uspostava nacionalne jurisdikcije na bilo kojem dijelu Zone. Rezolucija određuje da će se “sva istraživanja Zone i eksploatacija resursa provoditi u korist čovječanstva u cjelini” i da će se sve aktivnosti provoditi u miroljubive svrhe u skladu s režimom koji će se uspostaviti naknadno (Rezolucija 2749). Takav režim je formalno koncipiran Konvencijom iz 1982. Već prvim člankom se “Zona” definira kao “dno mora i oceana i njihovo podzemlje izvan granica nacionalne jurisdikcije”.¹⁷ Pored detaljne elaboracije pravnog režima u duhu Rezolucije 2749 (XXV), novina je koncept “Međunarodne vlasti za morsko dno”. “Vlast” je, kako se navodi u članku 157 Konvencije, organizacija preko koje se “organiziraju i nadziru djelatnosti u Zoni, te se temelji na načelu suverene jednakosti svih svojih članova”. Sve stranke Konvencije su članice Vlasti *ipso facto*. Njezini organi su Skupština, Vijeće, Tajništvo i Poduzeće. Potonje je, navodi se u članku 170 Konvencije, zaduženo da “izravno ostvaruje djelatnosti u Zoni te prijevoz, preradu i marketing ruda dobivenih iz Zone”.

Tako koncipirana, Vlast je zapravo demokratska zajednica. Ona biva uspostavljena da bi u ime i za dobro svih, nad prostorom koji nije podređen suverenitetu bilo koje države, niti to može biti, održavala suverenitet opće globalne zajednice. Zona, zaključuje Evriviades, nije niti *res nullius*, niti *res communis*, već *res publicae* (1982: 211).

Ideja globalne zajednice je predmet debate autora realističke i kritičke orijentacije. Kako navodi Andrew Linklater, britanski kritički teoretičar međunarodnih odnosa, “realizam zagovara da dominantna logika takmičenja i konflikta među državama ukazuje na malu mogućnost bilo koje ekstenzije zajednice [u međunarodnom kontekstu, istakao A. K.]” (1990: 143 i 144). Eric Hobsbawm odbacuje institucionalnu zajednicu u međunarodnim odnosima tvrđnjom da (liberalna) demokracija “nije primjenjiva na globalna pitanja” te da se politika UN-a ne može smjestiti u njezin okvir, “osim kao govorna figura” (2008: 97). Stav da je ideja državnog suvereniteta “dominantan princip u međunarodnim odnosima” Linklater ne pokušava oboriti uspostavom institucija, već razvojem događaja. Tri su takva trenda: uvećana važnost ideala međunarodne zaštite ljudskih prava, prepoznavanje potrebe kolektivnih postupaka poboljšanja socio-ekonomskog položaja siromašnih i koncept zajedničkog naslijeđa čovječanstva koji “naglašava potrebu za globalnom etikom odgovornosti prema prirodi” (1990: 150 i 151).

¹⁷ Za detaljnije o ustrojstvu Zone vidjeti: Degan, 2011: 683-688, te Konvenciju Ujedinjenih naroda o pravu mora, članci 139-191.

Gdje je tu, međutim, geopolitički prostor?

U neoklasičnom smislu, geopolitički prostor se manifestira uslijed konstrukcije multidržavne jurisdikcije nad prostorom gdje suvereniteta nema. U postmodernističkom obliku, on nastaje međudjelovanjem kritičkog i neoklasičnog razumijevanja konteksta. Te ideje, promatrano u smislu već spomenute “trostruke tipologije geopolitičkog promišljanja”, manifestiraju se ne samo kao “formalna” već i kao “praktična” geopolitika. Jednostavnije rečeno: one ne ostaju samo u okvirima akademskog diskursa, već mjesto pronalaze i u službenim politikama, doktrinama, strategijama. S tim u vezi, koliko se god kritička teorija odupirala tvrdnji da je država najviša razina u kojoj zajednica može postojati te da je ona osnovni subjekt međunarodnih odnosa, takva ideja je i dalje općeprihutna – u akademskom diskursu i u političkoj praksi. Na tom tragu, geopolitički prostor geopolitike mora se konstruirati uspostavom političke zajednice država koje su temeljni neoklasični subjekti međunarodnih odnosa, oko ideala kojem je sklona kritička teorija, a uz Zonu kao jasno prostorno određenje.

Tako koncipirana zajednica je geopolitički prostor.

Zajednica Zone, međutim, u praksi se nije pomaknula puno dalje od koncepta, u šta Degan pruža uvid. SAD nisu bile zadovoljne načinom na koji je Zona riješena u Konvenciji iz 1982., pa su protiv nje i glasale. Time je Konvencija usvojena većinom, a ne konsenzusom. Kako je već spomenuto, do 1994. ona još uvijek nije bila na snazi, te je poduzet “još jedan napor da se zadovolje interesi Sjedinjenih Američkih Država kako bi i ta zemlja konačno postala njezinom strankom”. Rezultat je bilo usvajanje rezolucije Opće skupštine 48/263 od 28. jula 1994., Sporazuma o primjeni dijela XI Konvencije UN-a o pravu mora. Taj sporazum, “po nekim autorima... praktično napušta načelo zajedničke baštine čovječanstva, jer omogućuje da stvarni i potencijalni korisnici” komercijalnih potencijala Zone budu privatne kompanije (Degan, 2011: 624). Tek nakon tog, očito ključnog momenta Konvencija iz 1982. stupila je na snagu u novembru 1994.

Do pisanja ovih redova SAD nisu ratificirale Sporazum o primjeni dijela XI Konvencije UN-a o pravu mora. Vlast postoji samo administrativno-formalno, a Poduzeće ni tako. Eksploatacija Zone, uključujući i ekstrakciju polimetalčkih nodula¹⁸, nikada nije počela kako je to zamišljeno. Kako sada stoje stvari, Vlast kao globalna zajednica demokratskih institucija, formirana oko ideala zajedničke baštine čovječanstva, u svojoj suštini *a priori* je neuspješna. Propala je, a da istinski nikada nije ni postojala. Time je, primijenjena na Zonu, smisljena Ashleyeva teorija

¹⁸ Polimetalčki noduli su grumeni “veličine i boje krumpira, bogati nekim metalima. U njima najviše ima mangana (12 – 17%, ovisno o nalazištu), zatim željeza (11 – 22%) te u manjem omjeru nekih dragocjenih metala poput nikla (0,25%), kobalta (0,3 – 0,6%) i bakra (0,1 – 0,35%)” (Degan, 2011: 620).

“geopolitike geopolitičkog prostora”, tj. “međunarodne političke zajednice” nastale “na površini transnacionalnog diskursa politike moći čiji svaki dah niječe pozitivitet međunarodne zajednice kao takve” (1987: 421).¹⁹

Citirajući istup člana američkog Kongresa u tom zakonodavnom tijelu, i sam ambasador Pardo je na početku svog historijskog izlaganja govorio o negaciji ideje zajedničke baštine. Neimenovani kongresmen smatra da SAD kao član UN-a “koji plaća” ima pravo znati: zašto ambasador Pardo iznosi “preuranjen prijedlog”; ko je nagovorio malteške vlasti na takav korak, da li je Malta samo “rezonator za Britance”; te “čemu žurba” (Pardo u Službeni transkript, 1967)? Negacija Vlasti, u formi političke akcije, desila se, dakle, godinama prije nego će uopće biti koncipirana. To je, promatrano kroz prizmu Ashlejeve teorije, naprosto za očekivati.

Ipak, dok god je Međunarodna vlast za morsko dno dio pa barem i zvaničnog, formalno važećeg, međunarodno-pravnog rješenja, pa čak i da u praksi nikad ne bude funkcionalna, geopolitički prostor postoji.

3.3. Ideja treća: “univerzalni geopolitički prostor” – geopolitički prostor kao prostor manifestacije geopolitičkih fenomena

Prve dvije ideje konstrukcije geopolitičkog prostora imaju dva značajna nedostatka. Prvi problem jeste ovisnost. Kod ideje “prostornog kondenzatora” geopolitički prostor ne postoji bez veze jednog gradivnog dijela dihotomije s drugim. Ideja uspostave zajednice u međunarodnom kontekstu ovisna je o njezinoj konkretnoj uspostavi, odnosno postojanju koncepta ili namjere uspostave. Drugi problem je to što se tako shvaćen geopolitički prostor konstruira samo na globalnoj razini. Postojanje isključive globalne odrednice u ideji konstrukcije geopolitičkog prostora kroz zajednicu u međunarodnim okvirima jasno je samo po sebi. Ideja dihotomne konstrukcije geopolitičkog prostora, vidjeli smo, zasnovana je na binarnim aspektima Agnewove “vizualizacije globalnog prostora” i hladnoratovskoj konstrukciji geopolitičkog prostora na prvi, drugi i treći svijet. To je, dakle, teorija globalne razine koja je, usko promatrano u kontekstu pojma geopolitičkog prostora, u neskladu s autorovom metodološkom postavkom “geografskog razmjera”²⁰. Evo kako Agnew objašnjava tu zamisao: “Raslojavanje globalnog prostora od svjetskog razmjera pa naniže stvorilo je hijerarhiju geografskih razmjera putem kojih se promatra političko-ekonomska stvarnost; tu je njih četiri poredanih po važnosti: globalni (razmjer svijeta kao cjeline), međunarodni (razmjer odnosa među državama), domaći/nacionalni (razmjer

¹⁹ Zapravo je u konkretnom slučaju evoluirala u svojoj utemeljenosti uslijed jasno popunjene prostorne varijable.

²⁰ Geografskim razmjerom i njegovom dualnom prirodom u geopolitici mora bavili smo se u jednom ranijem tekstu (Kulović, 2016: 10 i 11).

pojedinih država) i regionalni (razmjer dijelova države)” (Agnew, 2003: 6).²¹ Geopolitički prostor time mora imati sposobnost konstruiranja na “nižim” razinama od globalnog.

Dakle, pojam *geopolitičkog prostora* ne mogu u potpunosti odrediti ni ideja geopolitičkog prostora nastalog proizvodom dihotomija ni ideja konstrukcije geopolitičkog prostora kroz zajednicu u međunarodnom kontekstu, naprosto zato jer nisu dovoljno obuhvatne. Potrebno je ustvrditi kako se geopolitički prostor (najprije Svjetskog mora) konstruira u sveobuhvatnom maniru. Kao rješenje nudimo vlastiti doprinos.

Najprije trebamo uvesti teorijske varijable koje poprimaju empirijske vrijednosti – mi ih ovdje nazivamo “geopolitički fenomeni geopolitike mora”. Empirijske vrijednosti mogu biti naprosto bilo šta što ima ikakav utjecaj u geopolitici mora te na nju samu: “pojam, politika (doktrina, strategija, taktika), znanje ili umijeće, pojedinac ili grupa, incident, plovilo, građevina, potencijal...”.²² Priroda ove varijable čini da je njezin utjecaj određen trajanjem vlastite manifestacije: što je manifestacija trajnija, to je geopolitički fenomen utjecajni. Diskurs o geopolitičkom fenomenu – geopolitike mora, ali i geopolitike općenito – diskurs je o empirijskoj manifestaciji geopolitike. Analogno, rasprava o geopolitičkom prostoru Svjetskog mora (fizički, geografski, apstraktni, metaforički...) diskurs je o prostoru manifestacije geopolitičkih fenomena geopolitike mora.

Tako koncipirano određenje pojma ne nastaje unutar jedne od škola geopolitičke teorije ni kao odgovor na bilo koju od njih. Također, ispoštovan je “geografski razmjer”. U konačnici, navedeni problemi ranije elaboriranih načina konstrukcije geopolitičkog prostora ne postoje.

Geopolitički prostor geopolitike mora se i može konstruirati na bilo kojem geografskom razmjeru. Zapravo nastaje kad god se manifestira dovoljan broj fenomena s jasnom vezom između njih. Jedan fenomen može učestvovati u konstrukciji više različitih geopolitičkih prostora. Konkretni geopolitički prostor, međutim, trajan je onoliko koliko su trajni fenomeni koji čine kritičnu masu njegovog postojanja.

Na tragu ideje “unverzalnog geopolitičkog prostora”, ideje geopolitičkog prostora nastalog proizvodom dihotomija i konstrukcije geopolitičkog prostora kroz zajednicu u međunarodnom kontekstu, zapravo su geopolitički fenomeni čijom se manifestacijom formira geopolitički prostor unutar uspostave međunarodnog prav-

²¹ Američki geograf Colin Flint geografski razmjer definira ovako: “Postupci pojedinca ili grupe pojedinaca svrstani su unutar njihovog geografskog djelokruga ili dohvata. Taj djelokrug ili dohvat je ono što se smatra geografskim razmjerom” (2016: 11).

²² Geopolitičke fenomene geopolitike mora već smo obrađivali (Kulović, 2016: 10), pa se neke tamo izrečene ideje i zaključci nalaze i ovdje.

nog okvira za more. Za taj geopolitički prostor bitan je još jedan geopolitički fenomen: američka uloga u kodifikaciji i unutarameričke okolnosti nastanka te uloge.

Sjedinjene Države su, vidjeli smo, imale istaknutu ulogu u procesu izgradnje suvremenog međunarodnog prava mora: one su polarizirale stav razvijenih država, a potreban kvorum za stupanje na snagu Konvencija je dobila tek onda kada je stavljen američki potpis na Sporazum o primjeni dijela XI Konvencije. Razjedinjenost američkih političkih elita u vezi s nacionalnim stavom u pregovorima odrazila se, dakako, i na ukupni proces uspostave univerzalnog međunarodnog prava mora.

Treća konferencija Ujedinjenih naroda o pravu mora, tumači Allison, bila je rezultat dvije zasebne inicijative. Prva je ona Arvida Pardo o kojoj smo iscrpno govorili ranije u tekstu. Cilj druge inicijative, koja je “manje dokumentirana”, bilo je definiranje širine pojasa teritorijalnog mora na 12 milja. Nju je Sovjetski Savez 1966. diplomatskim kanalima “tiho lansirao”, a SAD su je prihvatile (1986: 113 i 114). Na prvi pogled djeluje začuđujuće da su te dvije sile imale zajednički stav u periodu intenzivne manifestacije Hladnog rata – tim prije jer se samo četiri godine ranije dešavala “kubanska kriza” i s tim u vezi pomorska blokada Kube. No te su države, obzirom na opći značaj teritorijalnog mora, svoje razlike pragmatično ostavile sa strane i zastupale stav koji odgovara zajedničkom interesu. One, međutim, nisu bili trajni saveznici pri kodifikaciji međunarodnog prava mora. Iako su SAD imale više zajedničkog sa Sovjetskim Savezom nego s Grupom od 77, bilo je mnogo pitanja u kojima su se razlikovali. Takvo je primjerice ono glede općeg prava istraživanja mora. Allison navodi da je 1976. Henry Kissinger, tadašnji državni tajnik, bez konsultacije s američkim delegatima, u svojem obraćanju Konferenciji izjavio kako bi SAD mogle prihvatiti razlikovanje onih istraživanja koja jesu u vezi s resursima od onih koja to nisu. Istovremeno SAD su popustile glede Vlasti, a iste godine je američki Kongres donio odluku o uspostavljanju isključive ribolovne zone široke 200 milja. Visokopozicionirani američki neimenovani delegat je Allisonu otkrio da su sovjetski delegati Kissingerov istup shvatili kao pokušaj “kontroliranja konferencije i dobivanja naklonosti trećeg svijeta na štetu SSSR-a”, a naročito ih je uznemirilo uspostavljanje novog američkog ribolovnog pojasa. Posljedično, Sovjetski Savez je zauzeo stav o slobodi svih vrsta istraživanja (*ibidem*: 126 i 127).

Iščitanjem tekstova učesnika i kroničara Treće konferencije UN-a o pravu mora stječe se dojam da su SAD imale čvrst i relativno beskrupulozan nastup, međutim, dogovor je bio, ako već ne izvjestan, onda barem moguć. Republikanskim preuzimanjem izvršne vlasti 1981. došlo je do unutarameričkog poremećaja ravnoteže stavova – naročito u vezi s eksploatacijom morskog dna van jurisdikcije država. To je, naravno, uzrokovalo promjenu ponašanja Sjedinjenih Država na Konferenciji. Larson navodi da je Nacrt Konvencije o pravu mora iz avgusta 1980. “bio u nevolji” uslijed američkog usvajanja Ukaza o resursima čvrstih minerala dubokog

morskog dna (juni 1980.) te objave republikanske platforme (juli 1980.). Počekom marta 1981., netom nakon što je Reagan preuzeo funkciju predsjednika, samo 48 sati prije Desete sjednice Konferencije, smijenjen je ambasador George Aldrich, predsjedavajući delegacije, a uz njega i osam njezinih istaknutijih članova (Larson, 1982: 297 i 302). Pomoćnik državnog tajnika James Malone je 29. aprila 1981. svoje svjedočenje pred kongresnim Odborom za spoljne poslove zaključio riječima: “sud ove administracije je da ovakav nacrt Konvencije ne bi dobio podršku i pristanak Senata” (prema *ibidem*: 305).

Komešanje i nezadovoljstvo delegata drugih država bili su očiti. Magazin “The Christian Science Monitor” je objavio izjavu neimenovanog diplomate iz delegacije jedne od država trećeg svijeta, koji između ostalog kaže: “Pravo mora nije potopljeno, ali neočekivano povlačenje Sjedinjenih Država iz onoga na šta su se ranije obavezale zadaje iznenađujući udarac jednom od najodvažnijih multilateralnih napora u historiji na pragu uspješnog okončanja” (prema *ibidem*: 302). Međutim, Larson smatra da dolazi do promjene u stavu Reaganove administracije. Indikator tome su konsultacije državnog tajnika Haiga s ambasadorom pri Konferenciji iz Carterovog mandata u avgustu 1981. (*ibidem*: 305 i 306). Baš je ambasador Elliot Richardson, koji je američku delegaciju vodio u periodu 1977-1980., s nadom komentirao: “Oblak nesigurnosti visi nad Konferencijom. Međutim, ja ne vjerujem da će vlasti Sjedinjenih Država olako napustiti deceniju dug napor da se postigne razuman sporazum” (1982: 11). Sjedinjene Države nisu postale strankom Konvencije za vrijeme Reaganovog mandata ili za mandata Georgea Busha Starijeg. Sporazum o primjeni dijela XI Konvencije potpisao je tek predsjednik Clinton 1994. Ratifikacija tog sporazuma tada postaje američko unutarnjepolitičko pitanje.

Tomlinson i Becker objašnjavaju kako je desna radikalnija politička struja u Sjedinjenim Državama osnovni protivnik ratifikacije. Sve do 2004. senatski Odbor za vanjske poslove je odbijao proslijediti sporazum Senatu na prihvaćanje. Kada se to konačno dogodilo, tadašnji lider republikanske većine u tom parlamentarnom domu nije uvrstio raspravu o ratifikaciji u dnevni red. Odbor za vanjske poslove je 2007. još jednom uspio dostaviti sporazum Senatu na usvajanje, ali do ratifikacije nije došlo (2008: 797-799). Odbor, do pisanja ovih redova, nije uspio ponovo proslijediti sporazum Senatu, iako je bilo nekoliko pokušaja 2009. i 2012.

Valja spomenuti da se u stručnim i naučnim časopisima pojavljuju tekstovi i za i protiv ratifikacije. Primjećujemo da su oni koji se protive takvom postupku oštriji i ideološki nabijeniji. Takav je primjerice rad Douga Bandowa. Konvencija iz 1982., tvrdi autor, “stvara kolektivistički, visokopolitiziran sustav upravljanja dobrim dijelom resursa čovječanstva bez vlasnika”, te je on postao “rješenje u potrazi za problemom” (2005: 26 i 32). “To je loš sporazum”, zaključuje Bandow, “koji ne

može biti popravljen bez napuštanja njegove filozofske pretpostavke da je morsko dno zajedničko naslijeđe političara i njihovih agenata” (*ibidem*: 38).

Uzimajući u obzir snažnu ulogu Sjedinjenih Država u procesu uspostave suvremenog međunarodnog pravnog okvira za more, interna politička previranja koja su oblikovala stav te države prilikom pregovora i kasnije s pravom se mogu nazvati zbiljskim geopolitičkim fenomenom unutar geopolitičkog prostora nastalog u procesu.

4. Zaključak

Geopolitički prostor geopolitike mora je, bez sumnje, istinski složen pojam. On transcendirira od fizičkog prostora Svjetskog mora preko humanističkog razumijevanja prostora do unikatne konstrukcije čija je priroda ujedno fizička i humanističko-geografska, ali i apstraktna, metaforička – u konačnici, teorijska. U općem smislu, geopolitički prostor je, vidjeli smo, proizvod manifestacije teorijskih varijabli empirijskih vrijednosti: geopolitičkih fenomena.

Konstrukcija geopolitičkog prostora nastaje unutar dihotomije, te koncepta zajednice u međunarodnim okvirima. Međutim, iako su utemeljena, oba su načina, uslijed ograničenja koja su dio njihove prirode, manjkava upravo u pogledu njihove primjenjivosti.

“Specijalni odnos” geopolitike mora s međunarodnim pravom mora zrcali se i u procesu konstrukcije geopolitičkog prostora. U tom smislu, adekvatna metodologija jeste promišljati geopolitički prostor u kontekstu uspostave prava mora. Kodifikacija suvremenog prava mora, pokazali smo, jeste geopolitički prostor za sebe.

Sam proces nastanka suvremenog prava mora je fascinantan. Treća Konferencija UN-a o pravu mora je najmasovniji, najduži i najsloženiji UN-ov projekat. “Ustav mora”, kako se Konvencija UN-a o pravu mora ponekad naziva, istinski je jedinstven dokument. Sjedinjene Države su zahvaljujući svojoj poziciji u međunarodnim odnosima i svojim diplomatskim aktivnostima nezaobilazan faktor u procesu. Konvencija, vidjeli smo, nije stupila na snagu dok ta država nije potpisala Sporazum o primjeni dijela XI Konvencije. Ipak, ostaje otvoreno pitanje američke ratifikacije, što bi bio finalni korak ka potpunoj legitimizaciji Konvencije.

Geopolitički prostor, odnosno geopolitički prostor geopolitike mora, dakle, zbiljska je kategorija unutar geopolitičke teorije. Njegovim teorijskim određenjem napravljen je značajan korak na putu našeg naučnog motiva: argumentacije disciplinarnе emancipacije geopolitike mora.

LITERATURA

- Agnew, John. 2003. *Geopolitics Re-visioning world politics. Second edition*. Routledge. London/New York.
- Alexander, Lewis M. 1968. Geography and the Law of the Sea. *Annals of the Association of American Geographers*, (58), 1: 177-197.
- Allison, Anthony P. 1986. The Soviet Union and UNCLOS III: Pragmatism and policy evolution. *Ocean Development & International Law*, (16), 2: 109-136.
- Ashley, Richard K. 1987. The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics. *Alternatives: Global, Local, Political*, 12: 403-434.
- Bandow, Doug. 2005. Don't resurrect the Law of the Sea Treaty. *Journal of International Affairs*, (59), 1: 25-41.
- Brito Vieira, Mónica. 2003. Mare Liberum vs. Mare Clausum: Grotius, Freitas, and Selden's Debate on Dominion over the Seas. *Journal of the History of Ideas*, (64), 3: 361-377.
- Brown, E. D. 1977. The continental shelf and the exclusive economic zone: the problem of delimitation at UNCLOS III. *Maritime Policy & Management: The flagship journal of international shipping and port research*, (4), 6: 377-408.
- Chapman, Bert. 2011. *Geopolitics: a Guide to the Issues*. Praeger. Santa Barbara.
- Charney, Jonathan I. 1977. Law of the Sea: Breaking the Deadlock. *Foreign Affairs*, (55), 3: 598-629.
- Ćurak, Nerzuk. 2002. *Geopolitika kao sudbina, slučaj Bosna: postmodernistički ogled o perifernoj zemlji*. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Sarajevo.
- Ćurak, Nerzuk, 2016. *Rasprava o miru i nasilju, (geo)politika rata – (geo)politika mira – studije mira*. Buybook. Sarajevo.
- Degan, Vladimir-Đuro. 2011. *Međunarodno pravo*. Školska knjiga. Zagreb.
- Dodds, Klaus. 2009. *Geopolitika: kratki uvod*. Šahinpašić. Sarajevo/Zagreb.
- Dodds, Klaus. 2010. Flag planting and finger pointing: The Law of the Sea, the Arctic and the political geographies of the outer continental shelf. *Political Geography*, 29: 63-73.
- Eurviades, Euripides L. 1982. The third world's approach to the deep seabed. *Ocean Development & International Law*, (11), 3-4: 201-264.
- Flint, Colin. 2016. *Introduction to Geopolitics*. Routledge. London/New York.
- Grčić, Mirko, 2000. *Politička geografija*. Geografski fakultet. Beograd.
- Hobsbawm, Eric John. 2008. *Globalizacija, demokratija i terorizam*. Arhipelag. Beograd.
- Hubbard, Phil i Kitchin, Rob. 2011. Introduction: Why Key Thinkers?, u: Hubbard i Kitchin, *Key Thinkers on Space and Place*. Sage. London: 23-45.

- Iliopoulos, Ilias. 2009. Strategy and Geopolitics of Sea Power throughout History. *Baltic Security & Defence Review*, (11), 2: 5-20.
- Kalin, Boris. 1996. *Povijest filozofije*. Školska knjiga. Zagreb.
- Kulović, Ado. 2016. Kontemporarna geopolitika mora – slučaj Hrvatska. *Politička misao*, (53), 1: 7-34.
- Larson, David L. 1982. The Reagan administration and the law of the sea”. *Ocean Development & International Law*, (11), 3-4: 297-320.
- Linklater, Andrew. 1990. The Problem of Community in International Relations. *Alternatives: Global, Local, Political*, (15), 2: 135-153.
- Manley, Robert H. 1979. Developing nation imperatives for a new law of the sea: UNCLOS I and III as stages in the international policy process. *Ocean Development & International Law*, (7), 1-2: 9-18.
- Mann Borgese, Elisabeth. 1982. Law of the Sea: The Next Phase. *Third World Quarterly*, (4), 4: 698-718.
- Ó Tuathail, Gearóid. 1996. *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Routledge. London.
- Ó Tuathail, Gearóid i Agnew, John. 1998. Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy. u: Ó Tuathail, Dalby i Routledge, *The Geopolitics Reader*. Routledge. London/New York: 78-91.
- Ó Tuathail, Gearóid i Dalby, Simon. 1998. Introduction: Rethinking geopolitics: towards a critical geopolitics. u: Ó Tuathail i Dalby, *Rethinking Geopolitics*. Routledge. London/New York: 1-5.
- Richardson, Elliot L. 1982. The politics of the law of the sea. *Ocean Development & International Law*, (11), 1-2: 9-23.
- Russell, Greg. 2006. Alfred Thayer Mahan and American Geopolitics: The Conservatism and Realism of an Imperialist. *Geopolitics*, (11), 1: 119-140.
- Sanguin, André-Louis. 1997. Geopolitical Scenarios, from the Mare Liberum to the Mare Clausum: The High Sea and the Case of the Mediterranean Basin. *Geoadria*, (2), 1: 51-62.
- Scott, David. 2012. US Strategy in the Pacific – Geopolitical Positioning for the Twenty-First Century. *Geopolitics*, (17), 3: 607-628.
- Simón, Luis. 2016. Seapower and US Forward Presence in the Middle East: Retrenchment in Perspective. *Geopolitics*, (12), 1: 1-33.
- Theutenberg, Bo Johnson. 1984. Mare Clausum et Mare Liberum. *Arctic*, (37), 4: 481-492.
- Tomlinson, Margaret L. i Becker, Michael A. 2008. International Law of the Sea. *The International Lawyer*, (42), 2: 797-809.
- Young, Michaela. 2016. Then and Now: Reappraising Freedom of the Seas in Modern Law of the Sea. *Ocean Development & International Law*, (47), 2: 165-185.

Izvori

- About the Group of 77. *The Group of 77 at the United Nations*: <http://www.g77.org/doc/>, 1. oktobra 2016.
- Costs and benefits arising from the establishment of maritime zones in the Mediterranean Sea, Executive Summary. 2013. European Commission: Brussels.
- Dichotomy. *Merriam-Webster Dictionary*. Dostupno na: <http://www.merriamwebster.com/dictionary/dichotomy>, 13. septembra 2016.
- Konvencija Ujedinjenih naroda o pravu mora. 1982. Treća konferencija Ujedinjenih naroda o pravu mora, 10. decembra 1982.
- Review of maritime transport 1968*. 1969. UNCTAD/United Nations Publications: Geneva.
- Review of maritime transport 2014*. 2015. UNCTAD/United Nations Publications: Geneva.
- Review of maritime transport 2015*. 2016. UNCTAD/United Nations Publications: Geneva.
- Rezolucija 2749 (XXV). 1970. Opća skupština Ujedinjenih naroda, 17. decembra 1970.
- Službeni transkript 1515. i 1516. sastanka Prvog povjereništva, 22. sjednica Opće skupštine Ujedinjenih naroda, 1. novembra 1967.
- Sporazum o primjeni XI dijela Konvencije Ujedinjenih naroda o pravu mora od 10. decembra 1982. 1994.

Ado Kulović

CONSTRUCTION OF THE GEOPOLITICAL SPACE
OF THE GEOPOLITICS OF THE SEA IN THE CONTEXT
OF ESTABLISHING THE INTERNATIONAL
LEGAL FRAMEWORK

Summary

This paper aims at defining the concept of “geopolitical space of the geopolitics of the Sea” and it analyses the way it is constructed. Given that the notion of geopolitical space in the general sense has been largely neglected in contemporary geopolitical theory, this is not a simple task. The paper deals with a physical space of the World Sea and utilizes the theory of modern human geography in which space is understood as a product of human activity. We argue that there is a significant connection between geopolitics of the Sea and the academic discipline of the International Law of the Sea. This link is taken as the basis for the discussion regarding geopolitical space, which en-

compasses three teleological elements: the fulfilment of the paper's main objective; the argument regarding the connection of Geopolitics of the Sea with the International Law; and, finally, presenting the political science context of the codification of the modern International Law of the Sea. By using earlier studies, the paper analyses the geopolitical space through ideas of construction within dichotomy, as well as through the process of establishing a community within the international framework. The paper also offers our own theory according to which the geopolitical space is the space of manifestation of geopolitical phenomena.

Keywords: Geopolitics, Geopolitics of the Sea, Geopolitical Space, World Ocean, International Law of the Sea

Kontakt: **Ado Kulović**, Branilaca Šipa 19, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina.
E-mail: a.kulovic@gmx.com